

Wprowadzenie

Car Witolda Pruszkowskiego (1846–1896), nieznany tekst znanego malarza, powstał w 1883 roku. Ten niedługi utwór o despotyzmie rosyjskiego władcy stanowi świadectwo dynamicznego rozwoju tendencji artystycznych w sztuce przełomu epok. Jest głęboko osadzony w estetyce romantycznej, a równocześnie młodopolskiej i z tego powodu nadal pozostaje interesujący. Wyjątkowość poematu ma jeszcze jedno źródło – wynika z zastosowania przez Pruszkowskiego malarskich metod poetyckiego obrazowania. Artysta, czerpiąc z warsztatu plastycznego, łączył różne obszary swej aktywności w jedną wizję artystyczną, integrował odmienne formy twórczej ekspresji. Proponuję zatem spojrzeć na poemat jako na projekt synkretyczny, zapisany w dwóch tworzywach – literackim i plastycznym. Ten zamysł autora postaram się zrekonstruować.

Utwór, który wyłania się z autografu, to całość skończona, ale niepoddana ostatecznej redakcji. Pruszkowski planował opatrzenie tekstu rysunkami, co miało kluczowy wpływ na sposób, w jaki konstruował narrację. Prozatorski poemat został pomyślany przez artystę nie w rozdziałach, lecz w ośmiu „obrazach”. Ujawnia to spójność, a zarazem podwójność tego zamierzenia. Zachowane rysunki, projekty okładek, odmiany dzieła świadczą zarówno o zaangażowanej, konsekwentnej pracy nad utworem, jak i o myśleniu holistycznym nad wzajemną relacją elementów *Cara*. Zebrany w edycji materiał ikonograficzny jest próbą przywrócenia dziełu planowanej przez Pruszkowskiego jedności, a także świadectwem nierozzerwalnego związku literackiej i malarskiej wyobraźni artysty.

Car jest również w istocie literackim scenopisem malarskich koncepcji łączących się z *Anhellim* Juliusza Słowackiego i innymi dziełami romantyków – *Marią* Antoniego Malczewskiego, *Dziadami* cz. III Adama Mickiewicza, twórczością Zygmunta Krasińskiego. W tym ujęciu Pruszkowski jawi się jako

kontynuator, spadkobierca wyobraźniowej tradycji romantyzmu, artysta poszukujący takiego języka, który umożliwi mu reinterpretację romantycznych motywów. Gęsta sieć literacko-romantycznych odniesień ujawnia jednocześnie myślenie obrazami Młodej Polski, co pozwala traktować malarza jako prekursora rodzących się modernistycznych trendów, a *Cara* jako zapowiedź poetyckiej prozy końca XIX wieku – ekspresjonizmu czy symbolizmu.

Odważne obrazy poetyckie *Cara*, jednoznaczne przesłanie, wyraziste ilustracje ukazują śmiałość artystycznego pomysłu Pruszkowskiego i wpisują się w szerszy kontekst sytuacji Polski końca XIX stulecia. Brutalne sceny, jak choćby dekapitacja władcy, czy opisy carskiego despotyzmu tworzą krytyczny komentarz, który może być rozumiany jako reakcja na współczesne autorowi realia społeczne i polityczne. Solidarystyczna z chłopstwem postawa malarza i wyłaniająca się z tekstu problematyka społeczna wskazują, że Pruszkowski był jednym z pierwszych twórców zafascynowanych życiem podkrakowskiej wsi. Już w 1928 roku na łamach „Tęczy” stwierdzano, że „za nim uczynią to potem krakowscy jego koledzy: Tetmajer, Rydel i Wyspiański”¹.

Podstawowym zamysłem tego tekstologiczno-interpretacyjnego studium jest przede wszystkim udostępnienie i uprzystępnienie tekstu *Cara*. Ważnymi zadaniami są zatem analiza związanego z poematem materiału ikonograficznego oraz wskazanie głównych kierunków interpretacyjnych. Studium ma także na celu zrekonstruowanie sylwetki Witolda Pruszkowskiego w kontekście wymienionych zagadnień, co ukaże wkład artysty w polską literaturę i sztukę końca XIX wieku.

¹ J. Mroziński, *Witold Pruszkowski*, „Tęcza” 1928, z. 18, s. 37.